

LUDMANN MIHÁLY

SZOBORSORSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Magyarországon a legtöbb köztéri emlékműszobor 1870 és 1914 között készült. Ennek egyik oka a korszellem. Egész Európában elterjedt, divattá vált a szoborállítás. A romantika a figyelem középpontjába állította a nagy embereket, akik lehettek uralkodók, hadvezérek, művészek és tudósok. Olyan emberek, akik kiemelkedtek a tömegből.

Hazánkban Európa szerencsésebb országaihoz képest több évtizedes késéssel indult a köztéri emlékműállítás. 1850 előtt a társadalmi feltételek még nem voltak meg hozzá. A szabadságharc leverése után nemzetellenes és elnyomó politika érvényesült, amely lényegében a kiegyezésig, 1867-ig tartott. Ekkor érhető okok miatt az adminisztratív feltételek hiányoztak. Az 1870-es évektől azonban ezek az akadályok elhárultak és a szoborállítás gazdasági feltételét megteremtette a dinamikus gazdasági fejlődés. Ennek mutatószámait nézve láthatjuk, hogy hazánk sok szempontból felzárkózott a világ élvonalához. Így hazánkban is megkezdődött az emlékműszobrok virágkora. Ez az időszak egybeesett az akadémikus szobrászat egyedural-

kodó kiteljesedésével. Ezért láthatjuk, hogy nagyon sok a hasonlóság a felállított művek között. Alapszempont a hasonlóság, a pontos részletes kidolgozás és a történeti hűség. Ezt kérték és várták a bírálók és a nagyközönség.

A szoborállítás nem csak fizikai megjelenítése az adott személynek vagy eseménynek, hanem szimbolikus tett is. A szűkebb környezet – család vagy település – és a nemzet kulturális, nyelvi azonosságát is megjeleníti az ábrázolton keresztül. Mert például: az aradi tábornokok a magyar szabadságért küzdöttek, vagy Erkel Ferenc a Himnuszt zenésítette meg. Így a nemzet később születő tagjainak mintát és követendő példát is nyújt alakjuk. A szobrokon megjelenő emberekről lehet mesélni, történetek fűződnek hozzájuk, és így egy olyan kontextust hoznak létre, amiben a nemzet története és műveltsége is kibontakozik.

A rombolás nem csak fizikai megsemmisítést jelent, hanem lelkit is. Ezért válhat jelképes erejű a pusztítás is, mert mindattól akarja megfosztani az adott közösséget, ami a nemzeti és kulturális önazonosságát jelenti. Ezért

is érintette érzékenyen a helyi lakosságot egy-egy emlékmű elpusztítása. *A trianoni békediktátum nem adott arra jogot, hogy az eltávolításra, megsemmisítésre ítélt műalkotásokat Magyarország elszállítsa vagy megvegye* [a szerk. kiemelése]. Az emlékművek elpusztítása miatt hazánk tiltakozott a Népszövetségnél, eredménytelenül.

A szobrok állítása a helyi közösségek ügye volt. Ebben még részt vettek az egyházak is, de egyre kisebb jelentőséggel. Az emlékművek döntő része világi és polgári. A szoborállítás költségét a helyi közösségek biztosították, közadakozásból befolyt pénzből. Kivételt a millenniumhoz kötődő, tehát országos ügyű és jelentőségű alkotások jelentettek. A megszálló hatalom nemcsak a kész műveket rombolta, hanem többször előfordult, hogy a szobor felállítására gyűjtött közadományt is elkobozta. A szabadkaiak Kossuth-szoborra összegyűjtött 240 000 koronája is erre a sorsra jutott. Kassán a Rákóczi-emlékműre összegyűlt egymillió korona is így végezte.

Az emlékművek témája változatos. A településért sokat tett emberek a főszereplők. Legyen az püspök, polgár vagy onnan származó közismert mű-

Kossuth szobra Marosvásárhelyen, 1915-ben

vész, tudós. Az 1870 és 1914 közötti időszaknak azonban volt két hangsúlyos témája. Az egyik a millennium és a honfoglalás, valamint az ezer év nagy uralkodói. A másik az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc. Ez azért is fontos, mert ez az esemény teremtette meg a polgári átalakulást, gazdasági és társadalmi fejlődést. De azért is, mert szabadságharcról a Bach-korszakban a közbeszéd és a művészet szintjén is tilos volt őszintén beszélni. A magyar társadalomban sokan részt vettek a csatákban. Szép számmal voltak olyanok, akiket bebörtönöztek vagy száműzetésbe kényszerítettek. A résztvevők és túlélők pedig emlékezni és emlékeztetni akartak.

Nem véletlen, hogy a legtöbb közteri emlékmű Kossuth Lajos alakját örökítette meg. Kossuth 1892-ben történt halála után száznál is több szobor készült róla. Ezek között volt egyszerű mellszobor, egész alakos mű és többalakos szoborkompozíció is. Mellette népszerűek voltak a szabadságharc katonái, tábormokai.

Marosvásárhely 1893-ban a volt kormányzót díszpolgárává választotta, és a következő évben elhatározták szobrának felállítását. Erdély első Kos-

suth-szobrát a székely Köllő Miklós mintázta meg. A 3,2 méter magas bronz szobrot 1899. június 11-én avatták fel Kossuth Ferenc jelenlétében. „A Székely Főváros hálája ércben örökítette meg...” állt a meghívóban. Nem állta meg a huszadik születésnapját. 1919. március 28-án a Bem- és Rákóczi-szoborral egyetemben ledöntötték. A darabokat a városháza udvarán tárolták egy ideig. A szobor helye nem maradt üres. Ide építették Marosvásárhely ortodox templomát. A szobor azonban új életre kelt. Má-

solatát Sántha Csaba szovátai szobrász elkészítette és ezt Gyergyócsomafalván, Köllő Miklós szülőfalujában 2001-ben felállították.

Kallós Ede Zsombolyán felavatott Kossuth-mellszobrát 1905. június 29-én leplezték le, ahol a kormányzó fia is jelen volt. A bevonuló szerb csapatok a szobrot felrobbantották. Zsombolyát 1924-ben adták át Romániának területcsere részeként, a város addig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része volt.

Az Érsekújváron 1906. június 17-én felállított Székely Ernő műve nem volt ilyen szerencsés. Az egész alakos 2 méteres mű, hasonló magasságú egyszerű gránit talapzaton állt. „Szép ünnep volt, Érsekújvár büszke lehet rá: sikeréből kijut egy részt a két szobrásznak is: Székely Ernőnek (...) s debreczeni Tóth Andrásnak, a ki az emléktáblákat készítette.” Így írt a Vasárnapi Ujság június 24-én az avatásról. 1919. május 22-én a megszálló cseh légió katonái és a vasutasok ledöntötték, és kötéllel az állomáshoz húzták. Ott darabokra törték.

A Nagykárolyban 1908-ban felavatott Kallós Ede mintázta monumentális Kossuth-szobor életnagyságúnál

Kallós Ede Kossuth-szobra

nagyobb alakja szépen formált, hét méternél valamivel magasabb oszlopon állt. A szobrot 1921. március 25-én nem tudni kik, ledöntötték. Ekkor a polgármester visszahelyeztette. 1932-ben szintén ismeretlenek lefűrészelték a fejét. A következő évben a talapzatot is lebontották.

Ha már Nagykárolyban járunk, ott még száz éve egy remek Kölcsey-szobrot is megnézhetünk volna. Kallós Ede nagykárolyi Kölcsey-szobrát

1897-ben avatták fel. A mű költségét közadakozás által összegyűjtött pénz biztosította, amihez Károlyi István gróf is jelentős összeggel járult hozzá. Az ülő helyzetben ábrázolt költő a jobb kezében könyvet tartott. A szobrász a harmincas évek magyar ruhájában elgondolkodva jelenítette meg. Az életnagyságúnál nagyobb bronzalak kimunkálatlan kőtömbön emelkedett ki. A talapzaton elöl egyetlen szó: *Kölcsey*. Hátul a Himnusz kezdő

sora volt olvasható. A mű Kallós egyik kiemelkedő alkotása volt. Szépen tagolt, egymásra épülő tömegei világosan mutatják alkotójának szobrászi kvalitásait. Ezt a műalkotást először 1933-ban rongálták meg, majd 1934. augusztus 30-án lefűrészelték a fejét. A fejet magukkal vitték, helyére zöld ágakat tűztek. Az eseményről beszámolt a Brassói lapok is. Ezt írták: „A csonkítást nagy körültekintéssel hajtották végre. Acélfűrészüket előbb bezsírozták, nehogy hangot adjon... A szobrot hegyes vaskerítés vette körül, előtte pedig éjjel-nappal rendőr posztolt. A tettesek mégis ismeretlenek, akárcsak a nagykárolyi Kossuth-szobrot, megcsonkították ezt is.” A szobrot néhány nap múlva elszállították, majd később beolvasztották. A talapzatot 1964-ben elbontották.

A Kossuth-szobrok specialistája Horvay János volt. Húsz szoborban örökítette meg a politikus alakját. A Gömör vármegyei Dobsinán felállított műve mellszobor volt. 1907. június 16-án leplezték le. 1919. június 13-án éjjel a bevonuló csehek ledöntötték és a Dobs patakba dobták. Fél évszázad múlva bányásznap alkalmából a két szocialista bányászváros közötti barátság ápolása céljából rudabányai delegáció érkezett Dobsinára. A vacsora után fogyó sör hatására a magyar delegáció vezetője a patakpartra ment és ott észrevett egy földből kiálló tárgyat. Kiásták és rájöttek, mit is találtak. Csomagtartóba rakták, elhozták és még abban az évben, 1972-ben Rudabányán felállították, mint Dobsina ajándékát.

1907. május 28-án leplezték le Róna József Kossuth-szobrát Rozsnyón. A művet itt is közadakozásból állították. A kormányzó alakja dinamikus, lendületesen nyújtja előre jobb kezét, baljában híres kalapiját tartja. A közel három méteres bronz

Kallós Ede Kölcsey-szobra

szobrot emlékezetes ünnepség keretében adták át, ahol Kossuth Ferenc is megjelent. 1919. június 18-án éjjel a megszálló cseh légió katonái drótkötelet kötöttek a szoborra és autóval lerántották a talapzatáról. Nem semmisítették meg, és ezért 1938-ban, amikor a Felvidék déli része visszatért és újból a Magyar Királyság része lett, felállították. 1945-ben újra ledöntötték a szobrot. A rozsnyói magyarok vigyáztak rá és rejtegették. 1967-ben a múzeum kertjébe került. 1993-ban a városi önkormányzat felvetette az újraállítás gondolatát, ami a hivatalos állami szervek heves tiltakozását váltotta ki. Rózsnyó a megyei önkormányzattal együtt elérte, hogy 2004 januárjától a Néprajzi Múzeum mellett újra köztéren álljon a szobor.

Losoncon 1910-ben állították fel Holló Barnabás Kossuth-szobrát. 1919 januárjában a cseh megszállók első dolga volt a szobor lerombolása. Az üresen maradt talapzatot 1925-ben bontották el.

Aradon 1909. szeptember 19-én avatták fel Margó Ede és Pongráz

Szigfrid többalakos Kossuth-szobrát. Középen magas talapzaton állt a kormányzó, a talapzat mellett tőle jobbra a búcsúzó, balján a sebesült honvéd két-két kísérelével körülvett alakja. Az igényes, sokalakos kompozíciót 1919-ben Erdély román megszállása után a hatóságok el akarták távolítani, de a lakosság tiltakozása miatt meghátráltak. Nem úgy az ismeretlenek, akik 1921. március 9-én hajnal előtt ledöntötték a mellékalakokat. Erre a város vezetése úgy döntött, hogy a megmaradt szobrot deszkabódéba rejtik. 1925-ben lebontják, nem csak a bódét, hanem a szobrot is. Darabjait a Szabadság-szoborral együtt egy lovardába, majd egy sportpálya melletti üres telekre szállítják. Fadrusz műve innen az aradi várba került, a Kossuth-szobor darabjai pedig örök időkre eltűntek.

Az aradi Szabadság-szobor létrehozására a város már 1867-ben szoborbizottságot hozott létre és elkezdték a gyűjtést. A pályázatot 1877-ben írták ki, ahol az első díjat Huszár Adolf nyerte. A műnek 1888-ra kellett volna elkészülnie, de a szobrász 1885. ja-

nuár 21-én meghalt. Ezután a Képzőművészeti Társulat javaslatára Zala Györgyöt kérték fel a munka folytatására. A Szabadság-szobor felavatása 1890. október 6-án történt. 1923-ban bedeszkázták, majd kormányrendelet döntése értelmében lebontották a művet. 1999-ben a magyar és román kormány közötti megegyezés alapján a minorita rendház udvarán elkezdődött a restaurálása és 2004-ben felállították. Új helyre került és vele szemben – egy kilenc méteres diadalkapu alatt – az osztrákok által fellázított és a szabadságharc ellen küzdő román felkelők szobrai állnak. A felállított szobrot 2011-ben és 2015-ben is megrongálták.

A szabadságharc tábornokainak, elesett honvédjeinek és csatáinak szerte az országban állítottak emlékművet.

Zomborban a város szülöttjének, Schweidel József tábornoknak. Mátrai Lajos formázta az 1905-ben felavatott szobrot. A művet lebontották.

Nagybecskerekén 1906. május 27-én avatták fel Kiss Ernő honvédtábornok szobrát, amit Radnai Béla mintázott. Kiss Ernő a város védelmét irányította. Szobrát 1919. június 26-án éjjel felrobbantották. Törökbecsén – a szintén Radnai Béla által alkotott – büszke megjelenésű Leiningen-Westerburg Károly aradi vértanú tábornok 1911-ben felállított bronzszobrát bivalyokkal húzták le. Nem pusztították el, raktárba került és 1954-ben a ház bontásakor újra megtalálták. Ekkor a városi államügyész utasítására a helyi labdarúgó csapatnak adták át, akik a szobrot színesfémhulladékként eladták.

A Felvidéki Necpálon megrongálták Láhner György egykori szülőháza helyén álló emlékoszlopot.

Nemcsak a szabadságharc vezetőinek szobraikat rongálták meg, hanem a

Segesvár, Petőfi-szobor

csaták és az elesett honvédek emlékműveit is. A szabadkai honvédek emlékére 1899-ben állított Honvéd-emlékoszlop bronz turulját levették, a feliratot kivésték.

Nagysallón az 1849. április 19-i győztes csata emlékoszlopát többször meggyalázták, majd lerombolták.

Kassán 1919. március 16-án lerombolták az 1906-ban leleplezett Honvéd-szobrot. A rombolás ellen tiltakozók összetűztek a katonákkal, akik két nőt agyonlőttek. 1925-ben a talapzatot is lebontották.

Máramarosszigeten 1920-ban megcsonkították, majd lebontották a turos Honvéd-emléket.

Petőfi alakja összeforrt a forradalommal és szabadságharccal. Alakját elsőként Izsó Miklós mintázta meg, de befejezni nem tudta. Köllő Miklós készítette a segesvári Petőfi-szobrot, amit az 1916-os román betöréskor elmenekítettek. Az 1897. június 31-én leleplezett szobor az egyetlen, amelyet a megszállt területekről sikerült időben elhozni. Később Kiskunfélegyházán állították fel. Románia visszakövetelte az összes műtárgyat, ame-

lyet 1914. június 1-je óta Erdélyből eltávolítottak – így ezt a szobrot is.

Kallós Ede marosvásárhelyi Petőfi-emlékművét 1912 novemberében avatták fel. A magas obeliszken dombormű örökítette meg a költőt és Bem tábornokot egy múzsa társaságában. Az obeliszket 1919 márciusában ledöntötték, a dombormű eltűnt. Helyén 1923-ban a román katona emlékművét hozták létre, részben felhasználva a korábbi Petőfi-emlékmű maradványát. Erdődön olvashatatlanná tették Petőfi emléktábláját. Pozsonyban el is távolították.

Uralkodó-szobrokból kevesebb készült. Legnépszerűbb Mátyás király volt. A kolozsvári szoboregyüttes ezek között is az egyik legszebb. Fadrusz János Mátyás-emlékművéről levésték a feliratot, a címet és megrongálták a zászlókat.

Szintén Fadrusz készítette korábban az 1897. május 16-án felavatott pozsonyi Mária Terézia-szobrot. Ez volt Magyarország első lovas emlékmű szobra. 1921. október 26-án éjszaka ismeretlenek lerombolták a háromalakos monumentális művet.

Kallós Ede Palánkára ingyen mintázta meg Szent István szobrát, amit 1897. augusztus 20-án lepleztek le. Művét 1936-ban megrongálták, majd ezután el is tűnt.

Zomborban Jankovits Gyula II. Rákóczi Ferenc fejedelem szobrát 1930 novemberében ledöntötték, összetört darabjait eladták a bori rézbányának, majd beolvastották.

Nem kímélték a népszerű Erzsébet királynő szobrait sem. A pöstyéni Jankovich Gyula alkotását, amit 1902-ben állítottak, megrongálták. Donáth Gyula 1903-ban Bártfafürdőn leleplezett alkotását lebontották, ám ezt 1968-ban visszaállították.

Ferenc József alakja sem volt népszerű az utódállamokban. Kolozsváron a nevét viselő Tudományegyetem főépületének homlokzatán levő allegorikus szoborkompozícióban levő uralkodó alakjának fejét levágták. Helyére I. Ferdinánd román király fejét tették. Pozsonyban a Szent Mihály-templomban levő – koronázását ábrázoló – domborművét 1919 elején megrongálták, majd később a Szent Zita-szoborral és az üvegablak Szentkoronájával együtt eltávolították.

Más épületplasztikák sem menekültek meg. A marosvásárhelyi Kultúrpalota falán levő koronázási jelenetet levették. Elpusztították Körösfői Kriesch Aladárnak az előcsarnokban levő falképét is.

A rombolásban bizony egyenrangúvá vált uralkodó, honvéd és költő. Összetörték Reviczky Gyula pozsonyi emléktábláját. Ungváron eltűnt Dayka Gábor író mellszobra. Nagyszentmiklóson Révai Miklós költő szobrát levették talapzatáról és helyére Eminescu-szobrot tettek. Csatádon megrongálták Nikolaus Lenau szobrát, ami Radnai Béla egyik legjelentősebb műve volt.

A pusztító ösztön még az ungvári Bercsényi utcai temetőben levő sír-

Arad, Szabadságszobor

emlékeken levő feliratokat sem kímélte. Itt eltüntették a halott katonák csapattestét jelölő feliratokat.

Ezek után természetes – bár nem az –, hogy az ezredévi emlékműveknek nem járt könyörület. Azok maradtak csak meg, amelyek a trianoni határon belül voltak.

1896-ban az országgyűlés Thaly Kálmán történész, országgyűlési képviselő javaslatát elfogadva törvényekben rögzítette, hogy az ország hét pontján emlékoszlopot állítsanak. Eb-

ből négy az ország határaihoz közel a négy égtájnak megfelelően kapott helyet, mint a dévényi, munkácsi, brassói és a zimonyi. Három pedig a belső területekre került, mint a nyitrai, pannonhalmi és a pusztaszeri. Az emlékművek építész tervezője Berczik Gyula volt. Ő irányította az építkezést is. Mindegyikre rávésték a két dátumot és az ország címerét.

A dévényi 24 méter magas volt. Alépítménye nyolcszög és azon oszlop állt. A rajta álló katona leeresztett kar-

dot és pajzsot tartott a kezében, amin Magyarország címere volt. A szobrot Jankovits Gyula mintázta.

A brassói a dévényi hasonmása, amit a Cenk-hegyen állítottak fel. Ezt a román betöréskor 1916-ban felrobbantották.

A munkácsi emlékoszlop a Várhegyre épült, és egy oszlopon levő turult ábrázolt.

A zimonyi volt a legdíszesebb. A Hunyadiak egykori várának a helyén épült hármastorony legmagasabbján kiterjesztett szárnyú turult volt karddal a csőrében, Bezerédi Gyula műve. A két alacsonyabb torony közötti párkányon Róna József Hungária-kőszobra volt. 1924 pünkösdjén eltávolították a turult és ledöntötték Hungária alakját. A Zsolnay kerámiás torony most kilátó.

A Zobor-hegyen állt Nyitra mellett az 1896-ban felavatott emlékmű. A tizennyolc méter magas emlékmű henger alakú talapzatán obeliszk állt, amelyet Kallós Ede egy-egy turulja díszített. 1921. február 9-én a cseh legionáriusok döntötték le. A turult 16 mázsa vörösrézelt elszállították.

Pannonhalmán kápolnához hasonló zárt kupolacsarnokot építettek, benne a Szent Korona másolatával.

Pusztaszeren emlékművet emeltek, amelynek csúcsán Kallós Ede Árpád fejedelmet ábrázoló szobra látható.

A Gerlachfalvi-csúcson is állt egy emléktábla. Ezt 1896-ban Egenhoffer Teréz hegymászó kezdeményezésére helyezték el Magyarország legmagasabb csúcsán. Feliratának második része:

IME A LEGMAGASABB OLTÁR
EZREDÉVES HAZÁNKBAN
ÚJ EZER ESZTENDŐT KÉR AZ
EGEKTŐL IMÁNK.

A 150 kg tömegű emléktáblát 1920. július végén felrobbantották.

Gerlachfalvi emléktábla, Egenhoffer Teréz hegymászó állította 1896-ban